

Алена МИХАЈЛОВА*
Руски етнографски музеј
Санкт Петербург
Русија

ДВЕ ОТАЦБИНЕ И ДВАНАЕСТ СУДБИНА: ПОТОМЦИ УЧЕСНИКА ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА НА ШКОЛОВАЊУ У РУСИЈИ

Анстракт: У раду се наводе историјски подаци који расветљавају околности боравка 12 српских младића – деце учесника Првог српског устанка – у Санкт Петербургу, ради школовања у Губернској гимназији. Њих, као и неколико стотина других Срба, довео је у јесен 1814. године у Бесарабију Карађорђе. Бригу о будућности младих Срба на себе су преузели руски цареви Александар I и Николај I. На основу неистражених докумената из руских архива, у раду се прате судбине тих младића. Неки од њих су се касније показали као истакнуте личности у различитим областима друштвеног живота. Значај ове студије је и у томе што осликава неке карактеристике периода формирања српске националне интелектуалне елите у 19. веку.

Кључне речи: просвета, српска омладина, руско-српски односи, досељеници, Бесарабија, Карађорђе, интелектуална елита.

Abstract: The paper presents historical data which shed light on the circumstances of stay of twelve Serbian young men – children of participants in the First Serbian Uprising – in St Petersburg, during their education in the Gubernia Gymnasium. Karađorđe brought them and several hundreds of other Serbs in autumn 1814 in Bessarabia. The care about the future of the young Serbs was undertaken by Russian Emperors Alexander I and Nikolay I. Based on previously unexplored documents from Russian archives, the fate of each of these young men is reconstructed. Some of them later became prominent figures in various fields of social life. The significance of this study is also reflected in the fact that it outlines some features of the earlier period of formation of the Serbian national intellectual elite in the 19th century.

Keywords: education, Serbian youth, Russian-Serbian relations, immigrants, Bessarabia, Karađorđe, intellectual elite.

* alena-muzej@yandex.ru

Метафорички, историја руско-српских односа може да буде замишљена у облику шареног платна у чију основу историчари две земаље, попут вештих ткаља, неуморно уткивају своје приче о прошлим временима. Те се приче преплићу у дијалогу две словенске културе, током којег њихова рационална схватања често прелазе у емотивна. Због тога је историја руско-српских односа једна изузетна појава. Њеном разумевању највише доприноси метод фокусирања на мале али значајне догађаје и конкретне историјске примере.¹

Тако уско проблематизовано али суштински важно за целокупну слику могло би да буде и питање судбине деце учесника Првог српског устанка, који су дошли у Русију, односно Бесарабију крајем 1814. године. Ова тема раније није била предмет посебне студије због растурености архивских сведочанства по различитим архивама и слабе истражености питања досељавања Срба у Бесарабију у првој половини XIX века уопште. Скоро се нигде не спомиње, на пример, чињеница да руска влада није само доделила бившим Карађорђевићим званичницима и војводима племићки (дворјански) статус и на тај начин им обезбедила примања из државне благајне, него је и сместила њихову децу у најбоље образовне установе Русије где је руски цар лично финансирао сваке године смештај и школовање сваког српског ученика.

Проучавање околности у вези са досељавањем српских породица у нову државу и пажње коју је Русија томе посветила, чини се веома важним у читавом дискурсу масовних миграција, јер свако сељење становништва, у било којој мери, представља у суштини хуманитарну катастрофу, која подразумева велики број негативних последица за људске судбине.

Питање досељавања Срба у Руско царство почетком XIX века раније се разматрало углавном у оквиру општих радова.² У вези са тим, пажња у српској и молдавској историографији посвећена је проучавању биографских података Карађорђевог сина Александра Карађорђевића (1806–1885) и синовца Милоша Обреновића – Христофора Обреновића (1802–1825), који су заједно са другом децом учесника Првог устанка, били примљени у руске војне школе у Санкт Петербургу.³ Међутим,

¹ А. Про, *Дванадцатъ уроков по историји*, Москва 2000, 255.

² Љ. Церовић, *Срби у источноевропској дијаспори – Молдавија*, Београд 1997; М. Лопушина, *Срби у Источној Европи*, Нови Сад 2014; И. И. Думиника, *К историји сербској емиграцији в Бессарабији в первой половине XIX века*, Славяноведение 1 (2016) 10.

³ Gh. Bezdnică, *Sârbi în Basarabia la începutul sec. XIX*, *Din Trecutul Nosru* 7 (Chişinău 1939); Р. Љушић, *Питање династије у време првог намесничтва 1839–1840*, Зборник Историјског музеја Србије 19 (1982) 124; А. Ивић, *Из доба Карађорђа и сина му кнеза Александра*, Београд 1926.

подаци о судбини осталих српских младића, који су том приликом уписали руске образовне установе, нигде нису објављени.

Уколико се питање распоређивања српске деце у различне образовне установе, као и финансирање њиховог боравка, решавало на вишем државном нивоу – на заседањима кабинета министара и код руског цара лично, архивска грађа је расподељена по фондовима различних министарства. Наиме, неки документи се налазе у архивским збиркама Министарства за народно образовање, Министарства страних послова, Канцеларији Његовог царског величанства, као и Управе санктпетербуршког школског округа и Царског универзитета у Санкт Петербургу, у Руском Државном Историјском Архиву (РГИА) и у Централном Државном Историјском Архиву (ЦГИА). Неки од тих докумената су делимично објављени у зборнику „Политички и културни односи Русије са југословенским државама у првој трећини 19. века“.⁴

Историјски контекст развоја руско-српских односа почетком XIX века огледа се у радовима руских истраживача А. Л. Нарочницког, И. И. Лешчиловске, М. В. Белова и других.⁵ Питање пресељења учесника Првог устанка у Бесарабију прати се кроз радове историчара Славка Гавриловића.⁶ Неки биографски подаци о досељеницима наведени су у „Историји српског устанка“ хроничара Лазара Арсенијевића-Баталаке, који је био сведок тих догађаја и лично је познавао многе учеснике устанка, а неко време чак и боравио са њима у Бесарабији.⁷ У објављеним изворима наведена су само презимена српских питомаца који су били матуранати Губернске гимназије у Санкт Петербургу, док друге информације о њима у објављеној литератури нису пронађене.⁸

Након неуспеха Првог српског устанка и почетка османског терора у Србији 1813. године Карађорђе са својом породицом, као и остале вође и чланови бивше владе били су приморани да траже уточиште у Аустрији. Османска влада је захтевала њихово изручење, али Аустрија није била

⁴ *Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в первой трети XIX в.*, Москва 1997.

⁵ А. Л. Нарочницкий, *Россия и югославянские народы в начале XIX в.*, *Balkanica* 9 (1978); И. И. Лешчиловская, *Сербский народ и Россия в XVIII в.*, Санкт Петербург 2006; М. В. Белов, *Первое сербское восстание 1804–1813 и Россия*. События, документы, историография, Нижний Новгород 1999.

⁶ С. Гавриловић, *Војводина и Србија у време Првог устанка*, Нови Сад 1974, 334–406.

⁷ Л. Арсенијевић-Баталака, *Историја српског устанка*, Београд 1898; М. Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српског народа новијег доба*, Београд 1888; С. Гавриловић, *Личности и догађаји из доба Првог српског устанка*, Нови Сад 1996.

⁸ *Историческая записка 75-летия С.-Петербургской второй гимназии*, Ч. 1, Санкт-Петербург 1880, 171.

спремна да заузме чврст став о овом питању. У таквим околностима избеглице су замолиле руског цара Александра I да им дозволи да се преселе у Русију.⁹ Према Букурешком уговору Русија је добила Бесарабију и била је заинтересована да ове територије насели лојалним становништвом. Такође, с обзиром на старе савезничке односе са Карађорђем, прихваћен је захтев српских избеглица. Први досељеници су стигли у град Хотин у другој половини октобра 1814. године.¹⁰

У почетку је предвиђено да се пресели велика група од 5.000 људи.¹¹ Међутим, након сазнања о поразу Наполеона код Лајпцига 19. октобра 1813 г. османска влада је прогласила амнестију за избегле Србе, и већина њих се вратила својим кућама. Амнестија се није односила на Карађорђа и породице чланова бивше устаничке владе, те су се они под оваквим околностима преселили у Русију.

Према статистичким подацима Карађорђе је довео у Бесарабију 72 српске породице.¹² Према другим документима број досељеника је био 736.¹³ Досељавање Срба је финансирала руска влада. Досељеницима је било додељено годишње примање из руске државне благајне. Постоји, на пример, докуменат из којег сазнајемо да је 1815. године за издржавање 35 српских породица, укључујући и Карађорђеву породицу издвојено 55.350 рубаља.¹⁴ Већина досељеника се настанила у Кишињеву, Белцима и Хотину, мада је међу њима било и оних који су остали у мањим местима, као што је насеље Табак код Болграда.

Око 30 српских младића, деце српских војвода и чиновника, руски цар је сместио у најбоље образовне установе у главном граду. Већи део њих је био уписан о државном трошку у војничке школе, као што су Пажевски и Кадетски корпус, док је њих дванаесторо било смештено у пансион петербуршке Губернске гимназије. Судбине ових младих Срба, којима је гимназија заменила кућу и породицу, биле су различите, али некима од њих она је омогућила да се остваре у својим каријерама, како у Русији тако и у Србији.

Питање расподеле деце српских имиграната у руске образовне установе разматрало се 18. марта и 10. априла 1815. године на састанцима Комитета министара. Уколико су то били потомци бивших званичника и

⁹ АВПРИ Ф. ГА I-9. 1812–1814 гг. Д. 7. Л. 77.

¹⁰ Л. Арсенијевић-Баталака, *нав. дело*, т. 1, 191.

¹¹ РГИА. Ф. 383. Оп. 29. Д. 398. Л. 12-16.

¹² П. П. Свиньин, *Описание Бессарабской области*. Записки Одесского общества истории и древностей, Т. 6, Одесса 1967, 206.

¹³ АВПРИ. Ф. ГА 11-19. Оп. 30. 1813–1818 гг. Д. 1. Л. 80–85.

¹⁴ РГИА. Ф. 383. Оп. 29. Д. 414. Л. 156.

вођа, чији је друштвени статус руска влада изједначила са положајем руског племства, они су се сматрали елитом. У ствари, већина родитеља те деце су били сељаци или трговци који су савладали војне вештине приликом аустријско-турског рата (1788–1791) и Првог српског устанка (1804–1813). Свој друштвени статус они нису стекли преко племићког порекла, васпитања и образовања, већ војном заслугом коју су добили одбраном своје домовине од Турака. Многи од њих су били неписмени и једва су могли да потпишу документ. Арсенијевић-Баталака је сведочио да Карађорђе "није знао ни читати ни писати, а још мање садржај дипломатичних руских писама разумевати".¹⁵ Супротно томе, од руског племства, још од доба Петра Великог (1682–1725), захтевало се да школују своју децу. Зато је питање школовања деце српских племића за руску владу било битно. Поред тога, стицање образовања би требало да послужи и као начин њихове интеграције у нову средину и да им помогне у савладавању руског језика и навикавању на локални поредак.

У почетку се планирао упис свих српских младића у елитни Пажевски и Први кадетски корпус.¹⁶ Међутим, по разматрању листе презимена 25 младих људи узраста од 10 до 17 година, одлучено је да се расподеле у установе у складу са својим годинама. У одлуци Комитета министра се наводило: „они млади Срби, који по својим способностима и годинама одговарају за упис у Племићки (Дворјански) пук, нека буду уписани у тај пук, други због своје младости или из других разлога нека се пошаљу у училишта“.¹⁷ Према овоме, у престижан Пажевски корпус била су уписана само деца првих лица, као што су Карађорђевићев син Алексеј Петровић (16 година), син хероја устанка Милана Обреновића и синовац будућег српског кнеза Милоша Обреновића – Христофор Обреновић (13 година), деца команданта Луке Лазаревића – Михаил Лазаревић (14 година, касније поручник руске војске, умро је 1828. код Ибраила у Влашкој) и Козма Лазаревић (13 година), такође и три сина команданта Милана Стојковића и син посланика Степана Живковића.¹⁸ Ове младиће у Санкт Петербург довео је бивши војвода и отац двојице од њих – Лука Лазаревић.

У стопу првој групи младића, у мају 1815. године, кренуло је још 18 потомака бивших карађорђевићевих званичника и војвода. Од Хотина до Санкт-Петербурга путовали су 42 дана. Један од њих – Марјан Илић, син свештеника Илије Здравковића, разболео се током путовања од богиња и

¹⁵ Л. Арсенијевић-Баталака, *нав. дело*, т. 1, 271.

¹⁶ РГИА. Ф. 383. Оп. 29. Д. 414. Л. 11.

¹⁷ Исто. Л. 101.

¹⁸ РГИА. Ф. 1263. Оп. 1. Д. 76. Л. 199.

умро је ускоро након доласка у руску престоницу. Остали су се сместили у изнајмљеном стану и чекали су неколико месеци налог за пријем у образовне установе.

Мисију спровођења деце у главни град, збрињавања, и смештања у образовне установе обавио је бивши члан Окружног суда Јанко Георгијевић, зато што је у тој групи младића био и његов син Паун. Архивски документи осликавају Јанка као похлепног човека. Чим је пристигао у главни град Јанко је одмах изјавио да је утрошио за пут три пута више новца него што му је било додељено, и затражио је накнаду од руске државне благајне.¹⁹ Тај захтев се веома дуго разматрао на вишем нивоу, али су на крају званичници одлучили да га одбију јер је тражени износ био неразумно висок. Три месеца након доласка српских младића у Санкт Петербург, министар спољних послова Карл Васиљевић Неселрод добио је од њих жалбу на Јанка Георгијевића. Посебно се наводило: „Од самог поласка из Хотина доживљавамо знатне потешкоће како од лоше исхране, тако и од лоших станова, па чак неки од нас немају шта ни да обуку и имају само једну кошуљу, иако је, како смо чули, из Државне благајне за наше потребе додељено довољно новца, који је од великодушности Његовог царског величанства уручен Јанку Георгијевићу што је дошао са нама. Тај новац Јанко Георгијевић задржао је без одобрења нашег врховног вође и наших родитеља, а тражио је да дође с нама у Санкт Петербург због свог сина, са којим има засебну исхрану”.²⁰ Након што је завршио своју мисију распоређивања деце у образовне установе, Јанко Георгијевић није пожурио да се врати у Бесарабију, него је наставио да захтева накнаду путних трошкова. Ипак, на Карађорђево захтев, Јанко Георгијевић је морао да се врати. Међутим, пре одласка се сетио да је у јесен 1814. године потрошио сопствени новац за превоз четири српске породице из Аустрије у Бесарабију, односно породице војводе Илије Стошића, секретара Арсенија Поповића, сељака Марка Георгијевића и игумана манастира Манасије, па је одлучио да потражи накнаду од Државне благајне. Пошто су се поменуте породице у том тренутку већ биле вратиле у Србију, захтев Јанка Георгијевића је био одбијен.²¹

У октобру 1815. године одлуком руске владе у Племићки (Дворјански) пук били су примљени Пантелија Чарапић (17 година), Милета Станковић (16 година), Цветко Сретковић (17 година), Јован Црепњанов

¹⁹ РГИА. Ф. 383. Оп. 29. Д. 414. Л. 38.

²⁰ Исто. Л. 91.

²¹ Исто. Л. 34, 141.

(17 година), Јован Ламбровић (17 година), Атанасије Нестеровић (17 година) и Афанасије Милојевић (17 година). Међутим, касније је Афанасије Милојевић изостављен са ове листе, како се не би одвајао од млађег брата Радоја Милојевића, распоређеног за гимназију.²²

О даљој судбини оних који су ступили у војну службу мало се зна. Њихова имена се не налазе у архивским документима. Сачувано је много више информација о оним питомцима који су распоређени у Губернску гимназију и који су своју судбину повезали са државном службом. Наредбе о њиховом упису је стигло тек 24. априла 1816. године. У овој групи су били потомци војвода Јанка Георгијевића, Момира Стојановића, Велисава Станојловића, Ристе Исаиловића и других, наиме: Илија и Димитрије Момировић (14 и 11 година), Радоје Милојевић-Петровић (12 година), Илија Јевтић (12 година), Паун Георгијевић (12 година), Вучко Станојловић (12 година), Илија Исаиловић (12 година), Павле Маријановић (15 година), Илија Георгијевић (15 година) и Коста Цветковић (12 година). На лични захтев Карађорђа у овај списак био је укључен и син једног његовог сарадника – Божан Радонић, који је пристигао у Санкт Петербург одвојено од остале групе младића.

Због спорости бирократског система српски младићи су чекали скоро целу годину на почетак својих студија. Све време су боравили у изнајмљеном стану у Санкт Петербургу, а њихово питање решавало се путем дугог дописивања између различних департамента. Проблем је био у томе што је за упис у гимназију постојала листа чекања за неколико година унапред. Наиме, школски управник санктпетербуршке губерније Иван Осиповић Тимковски је тада писао управнику Колегије спољних послова Руског царства Ивану Андрејевићу Вејдемејеру: „Због постојећег високог наређења о упису ученика у школе о државном трошку, утврђен је ред према којем се они пре свега стављају на листу кандидата за упис у гимназију. Али на ту листу је унет већ толики број кандидата да би сваки нови претендент чекао на свој ред за упис још неколико година. Осим државних ученика у гимназији се школују такође ученици о трошку Кабинета Његовог величанства; али ако би тај Кабинет инсистирао на упису нових ученика о његовом трошку то не би било могуће због недостатка школског простора“.²³ Упис српских младића у санктпетербуршку Губернску гимназију ипак је омогућила интервенција Његовог величанства цара Александра I, који је преузео све трошкове око школовања српских младића на себе лично. Трошкови су износили 750

²² Исто. Л. 48.

²³ РГИА. Ф. 733 Оп. 20. Д. 166. Л. 5.

рубља по особи годишње. Онима који су се по завршетку гимназије уписали у Царски санктпетербуршки универзитет цар је наставио финансирање студија са по 1.000 рубаља годишње за сваког. Касније, готово сви царски стипендисти су добили положаје и звања, како у цивилној, тако и у војној служби.

У доба владавине цара Александра I проблем народне просвете био је један од приоритетних смерова унутрашње државне политике. Реформа 1802. године започела је радом Министарства народне просвете, које је преузело на себе бригу за успостављање и уређење целокупног система образовних установа.²⁴ Петог новембра 1804. године донесен је Статут за образовне установе којим је предвиђен континуитет између парохијских и окружних школа и гимназија. Тим школама и гимназијама је постављен задатак да припремају младе за универзитетско школовање и потоње запошљавање као наставника парохијских и окружних школа.

Губернска гимназија у Санкт Петербургу је свечано отворена 7. септембра 1805. године.²⁵ Године 1811. она је постала прва класична гимназија у Русији са седам, а од 1818. са осам година наставе. Одлуком од 10. фебруара 1817. године, ученици који су дипломирали у санктпетербуршкој Губернској гимназији добијали су право да се запосле у чиновничку службу са рангом XIV класе (колегијумски регистратор), а када би прелазили у виши ранг, њихове дипломе би се изједначавале са дипломом универзитета. Такође, матуранти гимназије, као и студенти виших образовних установа, након шест месеци добијали су право на официјерско звање. Године 1822. извршена је реорганизација Губернске гимназије: од њеног пансиона је направљено Високо училиште за обуку државних чиновника. Школска година је трајала од 1. августа до 1. јула. У наставном плану су били предмети као што су Алгебра, Геометрија, Историја, Географија, Митологија, Физика, Логика, Статистика, Психологија, Право, Политичка економија, Грчки, Руски, Латински, Француски, Немачки, Енглески језик, Естетика, Реторика, Филозофија и друге дисциплине.²⁶

Пансион је омогућавао гимназији да школује не само децу локалног становништва, него и ону која су долазила из других крајева, чак и странце. У њему је могло бити смештено 120 ученика, које су надгледала

²⁴ Ц. Х. Виттекер, *Граф С.С. Уваров и его время*, Санкт Петербург 1999, 71.

²⁵ *Начальное и среднее образование в Санкт-Петербурге XIX – начало XX века*, Санкт Петербург 2000, 35.

²⁶ Т. И. Пашкова, *Вторая Санкт-Петербургская гимназия. Очерки истории*, Санкт Петербург 2010, 17.

два васпитача. Распоред ученика је био веома строг. Након устајања у шест ујутро и обављања јутарњих процедура, следила је молитва, затим доручак. Од 8 до 12 сати одржавала се настава, затим су следили ручак и пауза, а од 14 до 16 часова настављала се настава. До 18 часова следили су „домаће“ вежбе, а за њима поподневни чај и шетња. Након вечере, у 20.00 сати, читала се молитва, а након ње спавање. Недељом и празницима ученици су смели да изађу из гимназије у пратњи својих рођака.²⁷

У почетни разред је ишло пуно слободних слушатеља, зато је број ученика био и до стотину. Често су међу ученицима била деца различитих узраста, разног интелектуалног нивоа, друштвеног и етничког порекла. Деца трговаца и занатлија обично су завршавала само два разреда гимназије. У трећи и четврти разред су ишла деца која су већ имала основно образовање, и број ученика је био око 40. Од петог разреда у гимназији су остајали само озбиљно мотивисани ученици, чији се ниво образовања значајно повећавао.²⁸

Сачувало се јако мало информација о томе како су српски ученици учили у гимназији. Познато је да су двојица њих умрла, вероватно 1819. године.²⁹ Иако су сви младићи кренули са школовањем у исто време, завршили су гимназију у различитим годинама, чему је највероватније допринео различит узраст и индивидуалне способности. Петоро српских ученика су после гимназије прешли у руску војну службу, неколико их је уписало факултет, а неки су се вратили у своју домовину. Из сачуваних докумената следи да су деца српских досељеника, упркос тешкоћама навикавања на северну климу, на други језик и начин живота, веома ценила част коју им је пружио руски цар, па су се трудила да буду успешни ђаци и студенти.

Атанасије Милојевић, р. 1797. (Афанасий Милоевич)

Најстарији младић, распоређен у гимназију, Атанасије Милојевић, имао је 18 година. Био је старији брат другог ђака – Радоја Милојевића. Њихов отац војвода Милоје Петровић убијен је 1810. године. Због тога су обојица, пре одласка у Санкт Петербург, били под надзором свог кума Младена Миловановића (1760–1823), бившег војног министра и председника владиног већа у Карађорђевој Србији.³⁰ На његовом

²⁷ Исто, 22.

²⁸ К. И. Фишер, *Записки сенатора*, Москва 2004, 20.

²⁹ РГИА Ф.733. Оп. 21. Д. 194.

³⁰ РГИА Ф. 383. Оп. 29. Д. 414. Л. 14.

издржавању је такође био и младић Илија Јевтић. Кабинет министара определио је Атанасија Милојевића због његових зрелих година у војну службу у Племићки (Дворјански) пук.³¹ Међутим, Карађорђе је послао министарству личну молбу да се деца коју је удомио Младен Миловановић, наиме Атанасије Милојевић, Радоје Милојевић и Илија Јевтић, не раздвајају и да сва заједно буду смештена у пансион Губернске гимназије. После прве године студија Атанасије Милојевић је поднео захтев за дозволу да оде у посету свом куму у Бесарабију. Управник Тимковски је том приликом у документима окарактерисао Милојевића као „доброг човека, благонравног понашања и темељног мишлења“.³² Међутим, Милојевићев захтев за путовање је био одбијен. У каснијим архивским документима његово име се више не спомиње. У гимназијским извештајима је наведено да се 1819. године један од српских ђака вратио у Србију. Уколико је Милојевић у том тренутку већ био пунолетан, претпоставља се да је управо он био тај ученик. Позната је такође чињеница да се његов старатељ Младен Миловановић вратио у Србију 1822. године, али је ускоро био убијен из политичких разлога, по наређењу кнеза Милоша Обреновића.

Радоје Милојевић, р. 1803. (Родион Милоевич Петровић)

Радоје Милојевић је, као и сви његови другови, у Русији добио друго име – Родион, које је више одговарало руској средини. По завршетку гимназије уписао је Императорски санктпетербуршки универзитет као слободни слушатељ. Међутим, у фебруару 1825. године изненада је поднео захтев за дозволу за повратак у Србију. У свом захтеву је објаснио да је његова мајка остарила и разболела се, и да више не може сама да одржава домаћинство, због чега би он требало да се врати и као син побрине о њој.³³ Старијег брата није споменуо. Питање пуштања Радоја Милојевића у Србију решавало се више од пола године на званичном нивоу, након чега му је министар спољних послова Карл Неселроде одобрио захтев.³⁴ Дакле, након једанаест година Радоје је поново видео своју отаџбину. Више није био дванаестогодишњи дечак устаничке Србије, већ се враћао као зрела и школована особа у земљу у којој се

³¹ Исто. Л. 93.

³² Исто. Л. 149.

³³ РГИА. Ф. 733 Оп. 21. Д. 9. Л. 2–3.

³⁴ Исто. Л. 1–11.

градио нови поредак. Од дванаесторице српских младића био је други који је одлучио да се врати у своју отаџбину.

Илија Јевтић, р. 1803 (Иљя Евтич)

Трећи син Младена Миловановића – Илија Јевтић (очигледно син војводе Милоја Јевтића надзорника у Смедереву) у јуну 1820. године изразио је жељу да ступи у службу Царске гвардије. За тај корак се одлучио због узраста у којем би један младић племићког порекла требало да се определи за врсту војне службе. Начелство гимназије је карактерисало Јевтића као младића „узорног и благонаравног понашања и добрих хришћанских особина, који је показао велику марљивост према студијама током школовања“. Наставници су истицали да је надарен одличним способностима, а гимназију је уписао са већ добрим знањем руског језика. Студирао је у гимназији од првог до шестог разреда, имао је „похвалне успехе“ из Закона Божијег, Граматике руског и немачког језика, Историје, Географије, Аритметике, Алгебре, Геометрије, Тригонометрије и Коничних пресека; као и из Основа физике, Природне историје, Артиљерије и Фортификације.

У свом захтеву који је поднео руском цару Јевтић је навео да би волео да постане јункер у Артиљеријским коморама. У папирима се такође наводило да није имао ни оца ни мајку, због чега је тражио финансијску помоћ за почетак самосталног живота. Његово височанство кнез Михаил Павловић Романов, који је руководио артиљеријским одељењем, наредио је да се Јевтић јави артиљеријском одељењу, како би војно-научни одбор на пријемном испиту проверио његово знање. Младић је успешно положио испит и био је примљен. Децембра 1820. формирана је Михаиловска артиљеријска школа коју је Јевтић завршио 1825. године.

Божан Радонић, р. ? (Борис Константинович Радонич)

Божан Радонић није стигао у Санкт Петербург заједно са осталим момцима из Бесарабије. Уписао је гимназију захваљујући личној молби Карађорђа руској влади. Наиме, у писму управнику спољних послова Министарства спољних послова Ивану Андрејевићу Вејдемејеру од 14. јуна 1816. навео је следеће: „У оно несретно доба 1813. године, када су сви из Србије побегли од Турака, Божан Константинов син Радонић се

преселио у Аустрију заједно са другима. Није имао тамо ни познаника нити пријатеља, зато је лутајући Мађарском, дошао до Беча. Тамо га је нашао господин Архимандрит Филиповић, који је тада путовао у Русију и повео га је са собом да би му сиромашан Радонић служио током путовања све до Санкт Петербурга. Убудуће господин Архимандрит му је обећао да ће га препоручити преко својих веза руском начелству за упис у школу. Међутим, господин Архимандрит, изгледа, није имао времена да то уради због својих обавеза и оставио је га на милост судбине. Познавајући лично Радонићевог родитеља, који је свој живот дао за отаџбину, сматрам за дужно да се побринем за несрећног сина, који је такође служио отаџбини током њене одбране. Због тога понизно молим Вас Ваша Екселенцијо да направите наредбу да би и он као и остали српски синови био примљен у гимназију ради образовања својих способности, чега би и он сам изузетно желео³⁵. У приложеној потврди наводило се да је Божан Радонић син Константина Радонића водио порекло „из града Сарајева, у Босни, из угледне племићке породице“. У Русији је Божан постао Борис. Пошто није имао покровитеље у Санкт Петербургу остао је у граду без средстава за живот због чега се обратио министру унутрашњих послова писмом: „Током пада Србије 1813. године, побегао сам у Аустрију, а оданде сам дошао у Русију у једину заштитницу братског српског народа. Имајући жељу да наставим науку, тражио сам од вође Србије Георгија Петровича Черног да ми пружи прилику да се образујем. Он се обратио управнику Министарства спољних послова, господину Тајном саветнику, Кавалеру Ивану Андрејевићу Вејдемејеру са молбом да би тај са своје стране наредио да ме приме у државну школу за наставак науке заједно са осталим српским младићима. Али до данас остајем без одлуке и свакодневне хране, зато понизно молим вашу ексцеленцију да обратите пажњу на моје стање, да ме упишете у државну школу заједно са осталим српским младићима, а пре тога да ми обезбедите свакодневну храну, коју апсолутно немам”.

Радонићева молба је била одобрена. Он је добио средства за исхрану и био је примљен у Губернску гимназију заједно са осталим српским младићима. Ништа се не зна о његовом узрасту. Спомиње се да је младић уписао гимназију „у савршеним годинама, без и најмањег знања руског језика“. Ни изврсна марљивост, ни узорно добронамерно понашање нису му помогли да успе у студијама. Завршио је само 3 разреда, након чега је одлучио да се посвети војној служби. Заједно са својим другом Илијом Јевтићем, Радонић је у јуну 1820. поднео захтев за упис у лејб-гарду у

³⁵ РГИА. Ф. 383. Оп. 29. Д. 414. Л. 42.

Павловски пук. Начелство гимназије је подржало његов корак и изразило је наду да ће „његово хришћанско добротинство допринети комуникацији са просветљеним колегама и уз то надокнадити, ако је могуће, тренутни недостатак његових знања”. Радоњић је био примљен у службу, али не у звању кадета као његов друг, већ као подофицир. То је разочарало младића, јер таква титула није одговарала племенитом статусу. Ослањајући се на право племства, Радонић је тражио да му се додели ранг кадета. У извештају се наводило да му је чин подофицира додељен на основу тога што је „био слабији од осталих својих другова у успеху у науци”. Међутим, узимајући у обзир позитивно искуство Радонићеве службе, руководство га је убрзо унапредило у ранг кадета. Даља судбина овог босанског Србина остаје непозната.

Павле Марјановић Косанчић, р. 1800. (Павел Маријанович)

Павле Марјановић, према речима начелства гимназије, „завршио је пет разреда са великом марљивошћу, истакао се својим увек веома пристојним понашањем и постигао је високе успехе у наукама”.³⁶ Након завршетка гимназије 1820. године имао је 20 година. Када је добио сведочанство, поднео је захтев цару за упис у војну службу. У писму је написао да у Русији није имао родбине или пријатеља, па није имао где да оде из гимназијског смештаја. Пре уписа у гимназију имао је подршку војводе Николе Карамарковића, који је умро 1817. Из Марјановићевог захтева цару види се да му је отац погинуо 1806. у српско-турској борби (могуће је да се ради о капетану Марјану Јовановићу из села Ланиште, Левча), 1812. у сукобу са Турцима настрадао му је ујак, а 1814. умро му је и старији брат. У Србији је имао само мајку. Дакле, за њега је у таквим околностима најпожељнија била војна каријера, јер би му обезбедила кров над главом и стабилан доходак. Павле Марјановић је тако прешао у Пажевски корпус, из којег је 1822. године пуштен у службу а држава га је подржала са 600 рубаља новчаног додатка за матуранте.³⁷

³⁶ РГИА Ф. 733. Оп. 20. Д. 244. Л. 5–6.

³⁷ АВПРИ. Ф. ГА 11–19. Оп. 63. 1813–1824 гг. Д. 1. Ч. 11. Л. 219.

**Илија Исаиловић, р. 1803. (Иљя Исайлович),
Вучко Станојловић, р. 1803. (Вучко Станойлович)**

Ученик Илија Исаиловић је био син војводе Ристе Исаиловића из Прокупља, а Вучко Станојловић – син Велисава Станојловића из с. Трешњевци, Јагодинске нахије, бившег члана Правитељствујушчег совјета сербског од 1807. и Великог народног суда од 1811. Обојица бивших старешина живели су у Бесарабији. О њиховим синовима, осим имена, нису сачуване никакве информације. У извештају гимназије се каже да су нека двојца српских ученика пре завршетка гимназије умрли, али нису наведена ни њихова имена, нити узроци смрти. Постоји вероватноћа да су у питању та два студента.

Илија Георгијевић, р. 1800. (Иљя Георгиевич)

Такође остаје непозната судбина Илије Георгијевића, сина Георгија Вукашиновића. Документи говоре да је један српски ученик прешао у војну службу, док су се остали још школовали у гимназији. Могуће да је овај неименовани ученик био Илија Георгијевић, јер је пре осталих постао пунолетан.

**Паун Јанковић Ђурђевић Баћа, 1804–1865
(Павел Јанкович Георгиевич Десемирац „Батя“)**

Сина Јанка Георгијевића (Јанко Ђурђевића) Пауна су у руској гимназији назвали Павел. На очево инсистирање, он се у гимназији презивао Десемирац, па се у документима спомиње под дуплим презименом Георгијевић-Десемирац.³⁸ У Србији је постао познат као Паун Јанковић „Баћа“. Паун се родио у Коњској (данас Михаиловац) близу Смедерева. Његов отац је био кнез у Коњској, а за време Првог српског устанка и члан Савета српског. О овој легендарној личности Јован Стерија Поповић је оставио запис под насловом „Кнез Јанко из Коњске и дахија Аганлија“, у којем се прича о рођењу и животу младог Пауна. Наиме, захваљујући добром карактеру својих родитеља, Паун је на чудесан начин спасен од турског покоља. Биографи карактеришу Пауна Јанковића као истакнуту личност на политичкој сцени Србије прве

³⁸ РГИА Ф. 383. Оп. 29. Д. 414. Л. 83.

половине XIX столећа, али признају да његов животни пут није довољно проучен. Штавише, о његовом „руском“ периоду до сада нису објављени никакви поуздани подаци. Драган Бискупивић, који је припремао мемоаре и песме Пауна Јанковића, објављене 1998, наводи нетачну причу о околностима под којима се Паун нашао у Русији, али у исто време констатује да српској историографији није познато ништа конкретно о томе: „Познато је, да је богати кнез Јанко послао свог сина, када је тај поодрастао, на школовање у Русију. Коју је он школу тамо похађао и шта је учио хроничари нису забележили“.³⁹

Године 1822. Павел Десимирац је завршио седми разред Високог училишта (у које је била реорганизована Губернска гимназија). Добио је похвалницу, које је добијао и за претходне завршене разреде.⁴⁰ Након што је добио сведочанство, чврсто је одлучио да се запосли у руску државну службу. Чекајући на службу неколико година, школовао се код приватних педагога. Године 1824. обратио се Одељењу за јавно образовање са захтевом за помоћ при запошљавању у службу Канцеларије пуномоћног намесника Бесарабијске области, грофа Воронцова у Кишињеву. По свему судећи, његов циљ је био да се запосли близу места становања његове родбине и других сународника са којима је дошао у Русију, како би могао да утиче на даљу судбину српских колониста. Међутим, гроф Воронцов му је одговорио да нема слободних места у његовој канцеларији, и да нема довољно новца за плате службеника, тако да једина могућност коју би могао да понуди младом Србину јесте да се запосли као волонтер.⁴¹ Такав предлог није био прихватљив за Пауна, поготово што су сви његови старији другови били примљени у службу, са платом која је одговарала њиховом племићком и образовном статусу. Могуће је да се његово питање толико одуговлачило и због противуречне репутације његовог оца Јанка Георгијевића. Пошто није добио службу у Русији, 1826. године Паун Десимирац је поднео молбу за повратак у Србију, позивајући се на породичне околности, а већ крајем марта (изненађујуће брзо) руска влада је одобрила његову молбу.⁴²

Биограф Павла Пауна Десимираца Георгијевића Јанковића наводи да је његов повратак у Србију био узрокован личним позивом кнеза Милоша Обреновића да уђе у његову владу.⁴³ Године 1826. потписана је

³⁹ J.S. Popović, *Knez Janko iz Konjske i dahija Aganlija*, Beograd 1981.

⁴⁰ ЦГИА Ф. 14. Оп. 3. Д. 1309. Л. 3.

⁴¹ РГИА Ф. 733. Оп. 20. Д. 319. Л. 7.

⁴² РГИА Ф. 733. Оп. 21. Д. 8. Л. 1.

⁴³ П. Јанковић, *Мемоари и стихотворења*, Београд 1998, 8.

Акерманска конвенција према којој је султан био приморан да да Србији аутономију. Да би опстала као самостална држава Србији су јако били потребни образовни кадрови за државни апарат.⁴⁴ Ова околност је допринела каријерном успону Пауна Јанковића. Службу је почео као писар у кнежевој канцеларији, која је имала функцију владе, где је касније унапређен у директора. Због боравка у Русији кнез Милош му је дао надимак „Баћа“ (што би у преводу значило „глава велике породице“).

Паун Јанковић је у српску историју ушао као истакнута личност, један од уставобранитеља, члан Државног савета (1840–1857), министар правде и просвете (1842–1847) и финансија (1848–1854). Као министар просвете радио је на састављању „Устројенија јавног училишног наставленија“, који је био први српски закон, којим је регулисано основно, средње и високо образовање (1844). На његову иницијативу 1846. године отворена је једна од првих јавних библиотека у Кнежевини Србији – Смедеревско читалиште. председавао је Друштвом српске словесности, и управо њему се Вук Стефановић Караџић обратио писмом 1845. године са предлозима за реформу српског језика.

Као министар финансија уложио је пуно напора у подршку рудника у Мајданпеку, што је допринело развоју тешке индустрије у Србији. Након пораза Русије у Кримском рату тадашњи владар Србије кнез Александар Карађорђевић преусмерио је своју политику према Аустрији, чему су се успротивили русофилни министри, укључујући и Пауна Јанковића. Оптужени за заверу, послани су у затвор, да би након неколико месеци били прогнани.⁴⁵ Паун Јанковић се доселио у Рушук, где је написао своје мемоаре о владавини првих српских кнезова. Након обнове династије Обреновића 1859. године вратио се у Смедерево, где је умро 1865. године.⁴⁶

Коста Цветковић, р. 1803. (Константин Павлович Цветкович).

Константин Цветковић је био син Цветка Пауновића, о чијој улози у вези са Карађорђем се мало зна. Константин је завршио Високо училиште 1823. године, након чега је одлучио да настави обуку на Универзитету на Историјско-филолошком факултету као слободни слушатељ. Финансијску подршку његовом школовању на универзитету пружила су оба

⁴⁴ А. А. Михайлова, *Формирование национальной элиты как движущий фактор модернизационных процессов в Сербии XIX в.*, Известия УрГУ (Сер. 2) 1 (99), (2012) 189–198.

⁴⁵ Исто, 10.

⁴⁶ М. Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српског народа новијег доба*, Београд 1888, 202.

руска цара, и Александар I и Николај I. По завршетку студија 1827. године Цветковић је поднео захтев за запошљавање у Канцеларију Његовог величанства, али му је тај захтев одбијен. У резолуцији руски цар је написао: „запослити на коју буде пожелео дужност са истим условима, али у мојој канцеларији слободних дужности нема“.⁴⁷

Након што се детаљно информисао о упражњеним службама у том тренутку, Цветковић је пожелео да постане наставник у Племенитој пансионци (Благородни пансион) Царског лицеума, са платом од 600 рубаља годишње и додатком из државне благајне 400 рубаља. Уз посао је добио и службени стан са грејањем и редовном исхраном. Такође је добио статус званичника IX класе (титуларни саветник). Међутим, на том послу срећа није дуго пратила Цветковића. У јануару 1829. године цар Николај I издао је наредбу о укидању пансионце. Бивши радници су се расподелили у друге установе. Цветковић је добио место учитеља у Московском главном удељном училишту, где је радио све до 1831⁴⁸, након чега му се у руским архивима губи траг.⁴⁹ У формулару се наводи да је поседовао земљиште у Србији. Могуће је да се учитељ Константин Павловић Цветковић негде у 1830-им годинама вратио у свој завичај на позив кнеза Милана Обреновића, као што су урадили и многи други његови сународници.⁵⁰

Илија Момировић Стојановић, р. 1802. (Иљя Стоянович)

Илија Стојановић је потомак легендарног лесковачког војводе Момира Стојановића, који је мигрирао у Русију заједно са женом и децом. Илија је уписао руску гимназију заједно са братом Димитријем Стојановићем. О Илији се сачувало мало података. Познато је да је по завршетку гимназије 1822. ступио у војну службу.⁵¹ Исте године је у Први кадетски корпус уписан и његов други брат Константин, који је све до тада живео у Бесарабији.⁵²

⁴⁷ РГИА Ф. 733. Оп. 21. Д. 45. Л. 13.

⁴⁸ РГИА Ф. 733. Оп. 89. Д. 77. Л. 21.

⁴⁹ *Адрес-календарь. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи*, Ч. 1, Б. м. 1831, 52.

⁵⁰ АВПРИ. Ф. ГА 1–9. 1825–1831 гг. Д. 3. Л. 557.

⁵¹ РГИА Ф. 733. Оп. 20. Д. 319. Л. 3.

⁵² АВПРИ. Ф. ГА 11–19. Оп. 63. 1813–1824 гг. Д. 1. Ч. 11. Л. 255.

Димитрије Степанов син Момировић-Стојановић, р. 1804 (Дмитрий Степанович Момирович-Стоянович)

Најпознатији од многобројне деце војводе Момира је постао његов син Димитрије. У папирима се наводи да се његов отац звао Момир Стојановић, али у каснијим документима Димитрије се потписивао као Степанов син Момировић-Стојановић. Имао је само 11 година када је уписао гимназију у Санкт Петербургу. Младе године су му омогућиле да се лакше од других сународника прилагоди животу у Русији и да у њој касније направи успешну каријеру.

О Димитрију се сачувало више података него о осталим српским младићима из његове школске генерације. Високо училиште је завршио 23. децембра 1825. године. Сведочанство које је добио обезбедило му је право да се запосли у службу са рангом XIV класе (колегијумски регистратор). На основу тога је послао захтев министру просвете и страних религија Александру Семјоновичу Шишкову за ступање у државну службу у Русији. Известио га је да нема родитеље, рођаке, покровитеље, ни материјална средстава и тражио је да му се нађе служба и доделе додатна средства за живот. О овом потезу је био обавештен и руски цар, који је наредио да се Момировићу-Стојановићу нађе место са платом од 1.000 рубаља годишње и да се издвоји тражени новчани додатак. Пошто је млади Србин изразио жељу да служи у Одељењу за спољну трговину у Министарству финансија, управо је тамо и био постављен за званичника у јануару 1826.⁵³ Међутим, већ крајем фебруара министар финансија примио је захтев од генерал-губернера Новоросије и пуномоћног потпредседника Бесарабијске области Михајила Семјоновича Воронцова да се Димитрије Момировић-Стојановић пребаци на службу у његову канцеларију, што је и било урађено у септембру исте године.

Не зна се да ли је случајно или не, али је управо он добио ону дужност коју је нешто раније тражио, и није добио, Паун Јанковић (Георгијевић-Десимирац). Чиновник српског порекла је заправо био потребан у Бесарабијској области због регулисања статуса српских породица пристиглих након Првог српског устанка, које су и даље живеле од државних примања, нису имале руско држављанство, ни земљиште, ни стална занимања, нити перспективе за будућност. Услед тога тражили су прилику да се врате у своју отаџбину. Године 1826. је донет закон према којем се бесарабијским Србима додељивала земља у насељама са бугарским досељеницима, док се новчана плата укидала у року од две

⁵³ РГИА Ф. 733. Оп. 20. Д. 244. Л. 54.

године. Ова одлука је разочарала Србе. Већина њих је себе сматрала војним лицама, па су с тога рачунали на државно финансијско обезбеђење и нису били спремни да пређу на пољопривреду као основни извор преживљавања, поготово што су на тај начин могли себи организовати живот и у Србији.

Међутим, током деценије од доласка Срба у Бесарабију много се променило и у руској и у балканској политици. Други српски устанак и успостављање владе Милоша Обреновића постали су фактор промене стратегије у решавању питања политичког статуса Србије. Тактику наоружане побуне заменили су дипломатски преговори што је допринело стабилизацији живота у земљи. Проширавање Русије у Северном Прицрноморју и слабљење Османског царства смањили су стратешку потребу за одржавањем војног контингента у Бесарабији. У вези са тим, питање будућности Срба у Бесарабији је стало између перспективе њиховог повратка у домовину и насељавања у Русији као сељака власника земљишта и пореских обвезника.

Након годину и по дана рада Димитрије Момировић-Стојановић је био почастован новчаном наградом за извршну службу и марљивост, а у пролеће 1828. године, по налогу пуномоћног председника Дивана Кнежевине Молдавије и Влашке Петра Фјодоровића Желтухина постављен је за шефа кабинета његове канцеларије и унапређен је у покрајинског секретара. Годину дана касније Момировић-Стојановић је награђен прстеном са дијамантом за извршну службу, а након још годину дана добио је и новчану награду у висини његове полугодишње плате. Крајем 1831. унапређен је у колегијумског секретара, а 1832. због „ревносног и будног рада“ постао је кавалер Ордена Светог Станислава IV степена. Међутим, због учвршћивања руских позиција на југозападу, године 1832. канцеларија пуномоћног председника Дивана Кнежевине Молдавије и Влашке је укинута, и Димитрије Момировић-Стојановић се вратио у Санкт Петербург. Тамо је постављен прво за помоћника, а затим за шефа привременог кабинета у Одељењу Удела – институцији задуженој за царска породична имања, где је служио до 1834. и више пута је награђиван за напоран рад.⁵⁴

Јуна 1835. пријавио се за дужност начелника канцеларије Одељења за народну просвету и био је примљен. У августу исте године управник школског округа Санкт Петербурга кнез Михаил Дондуков-Корсаков затражио је од министарства да му додели као помоћ надлежно лице за

⁵⁴ РГИА Ф. 733. Оп. 2. Д. 203. Л. 2.

преглед образовних установа Одеског округа, посебно Ришељевског лицеума, гимназије у Симферополу и Јекатеринославу, окружне школе у Феодосији и Керчу и неке друге. За тај посао Министарство је одредило Момировића-Стојановића, који га је извршио веома професионално.

Током службе у Одељењу за народну просвету Момировић-Стојановић је наставио да надгледа образовне установе на југу Русије, а за свој упоран рад на томе унапређен је у титуларног саветника. Првог јуна 1837. године министар просвете гроф Сергеј Уваров је примио извештај од Димитрија Момировића-Стојановића о инспекцији Кишињевског племићког пансиона у Губернској гимназији. У свом извештају Момировић-Стојановић је навео да је та институција у свом раду имала знатне пропусте. С обзиром на то да је и сам некада био ученик такве врсте интернатске школе, тачно је знао каквих правила би таква установа требало да се придржава. У својим проценама рада интерната био је строг и категоричан. У извештају је написао: „Затекао сам ученике на вечери, пробао сам њихову храну, која састоји од три јела: супе, говеђега меса са купусом и пите; супу сам нашао прилично лошом, говеђе месо је јако лоше, у купусу је пуно брашна; хлеб на столу био је бели и црни, у црном хлебу видео сам пуно мекине и песка, ученици су пили воду, и вечера тридесет девет људи завршила се за не више од 10 минута. [...] Након ручка пришао сам сваком ученику да поразговарам, прегледао сам њихову одећу и обућу, обишао сам са директором, инспектором и економом све службене установе. [...] Одећа на ученицима је скоро сва различита, прљава и разбарушена, јакне су кратке у неколико прстију изнад панталона и показују да деца немају вешалице. Панталоне су код једних сувише дугачке код других су кратке, рупе на одећи су закрпљене и ушивене белим концем, чизме у већини су изношене до ђонова. Чарапа деца уопште немају као и марамнице за нос, њихове кравате су сићушне мрље од полусвилене црне крпе, тако наборане да деца изгледају као да су потпуно без кравате; већина глава, посебно малолетних, су неочешљане и покривене неком белом прашином приметном издалека, кошуље као и доњи веш дају се деци не по њиховој висини, а капе, којих има дупло мање од броја ученика, су биле расподељене међу њима тек приликом мог доласка: велике главе имају мале капе, а мале главе – велике капе. Деца имају врло лош изговор, и види се да се на културу њиховог матерњег језика не обраћа никаква пажња, као ни на њихову уредност“.⁵⁵ На такав извештај уследила је брза реакција. Гроф Уваров

⁵⁵ РГИА Ф. 733. Оп. 78 Д. 258. Л. 1.

наредио је промену руководства Кишињевске гимназије. Ново руководство је почело да успоставља ред, гимназија и интернат су премештени у нову пространу зграду, и након неколико година инспектори су закључили да је гимназија вредна похвале.⁵⁶

Разлог за посебну пажњу Момировића-Стојановића према раду интерната у Кишињевској гимназији била је и чињеница да је 1835. године у ту гимназију уписан и његов млађи брат Иван Момировић-Стојановић (рођен 1822.). Непосредно након ревизије ове институције Димитрије је поднео молбу да његов брат буде премештен у Санкт Петербург, у главни Педагошки институт.⁵⁷ По завршетку тог института Иван Момировић-Стојановић, као талентован и перспективан кадар, убрзо је постављен у Дворјанску (Племићку) школу Мозирског округа (данашња Белорусија), а после је предавао руски и латински језик у образовним установама Белостока и Свислоћи, и постао је један од неколицине Срба досељеника који је остао у Русији и посветио живот просветном раду.⁵⁸

Упркос успеху у каријери, боравак обојице Момировића-Стојановића у Русији на крају је био обележен болестима проузрокованим лошом северозападном климом, која није била погодна за њихово јужно порекло. Године 1845. Димитрије Момировић-Стојановић, већ пензионисани чиновник (колежски секретар), добио је дозволу да путује у Француску на лечење.⁵⁹ Након што је две године живео у иностранству, обратио се Министарству унутрашњих послова са захтевом да му се дозволи да остане у иностранству заувек. Навео је да му болест не дозвољава ни да настави службу ни да живи у северној клими. Такође је обавестио да му је рођак, становник града Смедерева са презименом Вељковић, оставио некретнину у Србији. Димитрије Момировић-Стојановић се 1848. године, у 43. години живота, вратио у домовину и више није одлазио у Русију.⁶⁰

Велика заслуга Димитрија Степановића Момировића-Стојановића није била само његова вишегодишња служба у Русији, већ и књига коју је о својој земљи Србији написао за руске читаоце: „Кратка историја и географија Србије“ објављена је 1839. године и постала је једна од првих књига о Србији на руском језику. Аутор је доследно представио историјске информације које су му биле познате и указао на грешке које

⁵⁶ *Кишиневская областная, впоследствии губернская, ныне первая гимназия: Историко-статистический очерк (1833–1908 гг.)*, Кишинев 1908, 35.

⁵⁷ РГИА Ф. 733. Оп. 93. Д. 79. Л. 1.

⁵⁸ РГИА Ф. 733. Оп. 62. Д. 1426. Л. 24–26.

⁵⁹ РГИА Ф. 1286. Оп. 9. Д. 1070. Л. 1–2.

⁶⁰ РГИА Ф. 1253. Оп. 213. Д. 4532. Л. 1, 11.

су страни историчари правили у својим списима о Србији. Скренуо је пажњу на заслуге свог оца – војводе Момира Стојановића, посебно на његове победе код села Иванковца (1805) и током ослобађања Крушевца (1805). У књизи су посебно вредни подаци о судбини бесарабијских имиграната: „Почетком 1815. године Велики Вожд Србије Георги Петровић Црни и све главне српске војводе које су биле са њим, преселили су се из Аустрије у Русију и настанили се у Бесарабији. Руски цар их није оставио без своје пажње. Руска влада им је доделила достојно одржавање из благајне, а њихова деца, које је било око 30, одведена су о државном трошаку у Санкт Петербург. Смештена су на васпитање у Пажевски корпус, Први и Други морнарски кадетски корпус и у гимназије, о трошку царске породице. Неки од главних српских вођа су умрли у Бесарабији. Остали, изузев породице кнеза Георгија Црног, који сада живи у Черновцима у Малој Влахији, вратили су се на позив кнеза Милоша у Србију 1830. године. Удовице умрлих и даље живе у Бесарабији, примачући из благајне половину плате својих покојних мужева; а њихова деца су остала у Русији. Након завршетка студија у Санкт Петербургу, скоро су сви ушли у руску војну службу у гардијске и армијске пукове. Већина њих је учествовала у ратовима које је Русија недавно водила са Турском и Пољском. Многи су пали, борећи се за своју другу домовину. Неки су се, завршивши војну службу, повукли из службе и живе у Русији, док други и даље служе руском цару и у војном и у цивилном делу“.⁶¹

На причу коју је изнео Момировић-Стојановић треба додати само да је већ 1850. године у Бесарабији остало само око 80 Срба.⁶² Једренски мир 1829. године потврдио је аутономију Србије, што је ојачало народну веру у њено скоро ослобођење. Са осећајем дубоког родољубља и наде за миран просперитет у својој држави, Срби који су побегли из земље од прошлих неприлика пожурили су натраг.

Упркос чињеници да су судбине младих Срба који су студирали у Санкт Петербургу биле различите, значај ове историјске епизоде је веома велик. Оволика свесредна подршка младим Србима, који су се због несрећних догађаја нашли ван своје отаџбине могла би изгледати као део далекосежних планова балканске политике Руског царства. Одгој русофилско оријентисане српске елите, као што је постао Паун Јанковић, могао би послужити решавању српског питања тако да новостворена

⁶¹ Д. С. Момирович, *Краткая история и география Сербии*, Санкт Петербург 1839, 116–117.

⁶² И. И. Думиника, *нав. дело*, 10.

земља у својој политици постане руски сателит. Међутим, документи сведоче да руска влада није имала таквих планова. Читав заплет око дванаесторице српских гимназијалаца изгледа више као случајан. Ни цар, ни министри, никада нису имали никаквих захтева од српских питомаца, никада нису поставили никакве услове, за њихове каријере и живот, уопште. Подршка руског престола потомцима учесника Првог српског устанка у ствари је била акт одговорности за последице догађаја који су довели Србе у Бесарабију.

Друго битно питање у овој причи је било образовање деце чији су преци вековима били неписмени. То је било нешто што је заправо отварало нову еру за српску историју. У то време Србија још није имала успостављен образовни систем, нити довољан број школованих кадрова.⁶³ Од 1830-их Срби, Црногорци и Бугари су почели да долазе у руске семинарије и на универзитете, а пракса да им се додељују државне стипендије трајала је све до 1917. године. У другој половини XIX и почетком XX века значајан удео у финансирању обуке Јужних Словена преузело је Славенско добротворно друштво у Санкт Петербургу, које је широм целе Русије организовало добровољно донирање пара за стипендисте.⁶⁴ Суштински, Русија је добронамерно подржавала процес формирања интелектуалне елите у новим балканским земљама које су се тада формирале.

За српске младиће боравак у Санкт Петербургу приликом школовања је био прави изазов. Живот далеко од домовине и породице, у окружењу људи другачијег менталитета и језика и оштрој северној клими, постао је озбиљан тест за издржљивост. Они који су успели да превазиђу све препреке постали су вредне угледне личности, интелектуалци, прави следбеници својих сјајних наставника. Пажња посвећена биографијама ових људи омогућава не само да се осветле судбине појединаца, већ и да се осети пулс доба у којем су живели.

Могуће је да се у српским архивима чувају подаци који би допунили овај сплет и повезали га са другим елементима историјског платна. Томе би нарочито допринела потрага за информацијама о судбини гимназијалаца који су се вратили у Србију. Овај и други смерови проучавања архивске баштине обе земље могли би да отворе још много занимљивих страница њихове заједничке историје.

⁶³ Љ. Трговчевић, *Планирана елита*, Београд 2003, 14.

⁶⁴ ЦГИА Ф. 400. Оп. 1. Д. 1146. Л. 1.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Архиви – Archives

АВПРИ – АРХИВ СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ РУСКОГ ЦАРСТВА

- Фондови: ГА 1-9, ГА 11-19

РГИА – РУСКИ ДРЖАВНИ ИСТОРИЈСКИ АРХИВ

- Фондови: 383, 733, 1253, 1263, 1286.

ЦГИА – ЦЕНТРАЛНИ ДРЖАВНИ АРХИВ

- Фондови: 14, 400.

Извори – Primary Sources

Роровић Ј. С., *Кнез Јанко из Коњске и дахија Аганлија*, Београд 1981.

Адрес-календарь. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в Российской империи, Ч. 1, Б. м. 1831. [*Adres-kalendar. Obščaja rospis načalstvujuščih i pročih dožnostnyh lic po vsem upravlenijam v Rosijskoj imperiji*, Č. 1, B. m. 1831]

Арсенијевић-Баталака Л., *Историја српског устанка*, Београд 1898. [Arsenijević-Batalaka L., *Istorija srpskog ustanka*, Beograd 1898]

Историческая записка 75-летия С.-Петербургской второй гимназии, Ч. 1, Санкт-Петербург 1880. [*Istoričeskaja zapiska 75-letija S.-Peterburgskoj vtoroj gimnaziji*, Č. 1, Sankt-Peterburg 1880]

Јанковић П., *Мемоари и стихотворења*, Београд 1998. [Janković P., *Memoari i stihotvorenja*, Beograd 1998]

Кишиневская областная, впоследствии губернская, ныне первая гимназия: Историко-статистический очерк (1833-1908 гг.), Кишинев 1908. [*Kišinevskaja oblastanja, vposledstviji gubernskaja, nune pervaja gimnazija: Istoriko-statistički očerok (1833-1908 gg.)*, Kišinev 1908]

Милићевић М. Ђ., *Поменик знаменитих људи у српског народа новијег доба*, Београд 1888. [Milićević M. Đ., *Pomenik znamenitih ljudi u srpskog naroda novijeg doba*, Beograd 1888]

Момировић Д. С., *Краткая история и география Сербии*, Санкт-Петербург 1839. [Momirović D. S., *Kratkaja istorija i geografija Serbii*, Sankt-Peterburg 1839]

Начальное и среднее образование в Санкт-Петербурге XIX – начало XX века, Санкт-Петербург 2000. [*Načalnoje i sredneje obrazovanije v Sankt-Peterburge XIX – načalo XX veka*, Sankt-Peterbugr 2000]

Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в первой трети XIX в., Москва 1997. [*Političeskije i kulturnyje oštošenija Rossii s jugoslavjanskimi zemljami v pervoj treti XIX v.*, Moskva 1997]

Фишер К. И., *Записки сенатора*, Москва 2004. [Fišer K. I., *Zapiski senatora*, Moskva 2004]

Литература – Secondary Works

Bezviconi Gh., *Sîrbi în Basarabia la începutul sec. XIX*, Din Trecutul Nosreu 7 (Chişinău 1939).

Белов М. В., *Первое сербское восстание 1804-1813 и Россия. События, документы, историография*, Нижний Новгород 1999. [Belov M. V., *Pervoe Serbskoe vosstanie 1804-1813 i Rossija. Sobytiija, dokumenty, istoriografija*, Nižnij Novgorod 1999]

Виттекер Ц. Х., *Граф С.С. Уваров и его время*, Санкт-Петербург 1999. [Vitteker С. Н., *Graf S.S. Uvarov i jeho vremena*, Sankt-Peterburg 1999]

Гавриловић С., *Војводина и Србија у време Првог устанка*, Нови Сад 1974. [Gavrilović S., *Vojvodina u vreme Prvog ustanka*, NoviSad 1974]

Гавриловић С., *Личности и догађаји из доба Првог српског устанка*, Нови Сад 1996. [Gavrilović S., *Ličnosti i događaji iz doba Prvog srpskog ustanka*, Novi Sad 1996]

Думиника И. И., *К историји сербској емиграцији у Бессарабији у првој половини XIX века*, Славјановедение 1 (2016) [Duminika I. I., *K istorii serbskoj èmigraciji v Bessarabii v pervoj polovine XIX veka*, Slavjanovedenie 1 (2016)]

Ивић А., *Из доба Карађорђа и сина му кнеза Александра*, Београд 1926. [Ivić A., *Iz doba Karađorđa i sina mu kneza Aleksandra*, Beograd 1926]

Лещиловская И. И., *Сербский народ и Россия в XVIII в.*, Санкт-Петербург 2006. [Leščilovskaja I. I., *Serbskij narod i Rossija v XVIII v.*, Sankt-Peterburg 2006]

Лопушина М., *Срби у Источној Европи*, Нови Сад 2014. [Lopušina M., *Srbi u Istočnoj Evropi*, Novi Sad 2014]

Љушић Р., *Питање династије у време првог намесништва 1839–1840*, Зборник Историјског музеја 19 (1982) [Ljušić R., *Pitanje dinastije u vreme prvog namesništva 1839-1840*, Zbornik Istorijjskog muzeja 19 (1982)]

Михайлова А. А., *Формирование национальной элиты как движущий фактор модернизационных процессов в Сербии XIX в.*, Известия УрГУ (Сер. 2) 1 (99), (2012) [Mihajlova A. A. *Formirovanije nacional'noj èlity kak dvižuščij factor modernizacionnyh processov v Serbii XIX v.*, Izvestija UrGU (Ser. 2) 1 (99), (2012)]

Нарочнићкиј А. Л., *Россия и югославянские народы в начале XIX в.*, Balcanica 9 (1978) [Naročnickij A. L., *Rossija i jugoslavjanske narody v načale XIX v.*, Balcanica 9 (1978)]

Трговчевић Љ., *Планирана елита*, Београд 2003. [Trgovčević Lj., *Planirana elita*, Beograd 2003]

Пашкова Т. И., *Вторая Санкт-Петербургская гимназия. Очерки истории*, Санкт-Петербург 2010. [Paškova T. I., *Vtoraja Sankt-Peterburgskaja gimnazija. Očerki istorii*, Sankt-Peterburg 2010]

Про А., *Двенадцать уроков по истории*, Москва 2000. [Pro A., *Dvenadcat' urokov po istorii*, Moskva 2000]

Свиньин П. П., *Описание Бессарабской области*, Записки Одесского общества истории и древностей, Т. 6 (Одесса 1967) [Svinyin P. P. *Opisanie Besarabskoj oblasti*, Zapiski Odesskogo obščestva istorii i drevnostej, T. 6 (Odessa 1967)]

Церовић Љ., *Срби у источноевропској дијаспори – Молдавија*, Београд 1997. [Cerović Lj., *Srbi u istočnoevropskoj dijaspori – Moldavija*, Beograd 1997]

Alena Mikhaylova

**TWO MOTHERLANDS AND TWELVE FATES:
THE DESCENDANTS OF PARTICIPANTS IN THE FIRST SERBIAN UPRISING
EDUCATED IN RUSSIA**

Summary

The paper sheds light on the historical circumstances of the education of twelve Serbian young men in the Provincial Gymnasium in St. Petersburg. Those people were children of the leaders of the First Serbian Uprising who resettled from Serbia to Russia, more precisely to Bessarabia, with the former supreme leader of Serbia Karadorde in the autumn of 1814. The financial care of their future was taken over by Russian Emperors Alexander I and Nikolay I. Based on previously unexplored documents from the Russian archives, the fate of each of these young Serbs is reconstructed. Some of them later became prominent figures in various fields of social life in Russia and Serbia. The significance of this study is also reflected in the fact that it depicts the very beginning of the formation of the Serbian national intellectual elite in the 19th century.

Чланак примљен: 30. 12. 2019.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 13. 07. 2020.